

Kecskeméti Károly (levéltáros, történész, a Nemzetközi Levéltári Tanács főtitkára):

A HALÁLBÜNTETÉS ELTÖRLÉSÉNEK ÜGYE AZ ORSZÁG-
GYŰLÉSEN

Szemere Bertalan 1843. augusztus 19-i beszéde^x.

Bevezetés

1. Szemere Bertalan az első Magyar Köztársaság miniszterelnöke (1812. augusztus 26- 1869. január 13.)

Reform, forradalom, megtorlás

A magyar történetírás az ancien régime utolsó két évtizedét hagyományosan Reformkornak nevezi. Valójában az egymást követő reformista országgyűlési offenzívák és sajtóhadjáratok, amint ezt a halálbüntetés eltörlésének ügye is mutatja, nem vezettek tényleges intézkedésekhez, s ezért a "reformtervek kora" kifejezés pontosabbnak tűnik. Akár így, akár úgy nevezzük, Magyarország nagy időként tartja számon, a nemzet emlékezetében úgy él, mint a szellemi virágzás páratlan fénykora.

Az ország történetének e nagyszerű fejezetét a liberálisok írták. (1) Mivel a politikai osztályon belül kisebbségben voltak, elsősorban eszméik, s a Felvilágosodástól örökölt értékrendszer meggyőző erejében bíztak. Hála szellemi fölényüknek és a törvényhozási, valamint parlamenti technikák tökéletes ismeretének, sikerült kieszközölniök, majd irányítaniuk a négy utolsó diétán az ország általános reformjának megvitatását. Sikerült továbbá kidolgozniuk az átalakításhoz szükséges tervezeteket, így a jobbágyfelszabadításra, a választójogra vagy a miniszteri felelősségre vonatkozó, azonnal alkalmazható javaslatokat. És, ami még ennél is fontosabb, a liberális baloldal-

nak sikerült meggyőznie a közvéleményt arról, hogy a változás ideje eljött, s hogy elkerülhetetlenül be is következik. Minden készen állt tehát, amikor 1848. márciusában a forradalmi hullám elérte Magyarországot. Három hét alatt megszervezték az új rendszert, megnyílt az út a demokrácia felé. A reform győzelme biztosnak tűnt.

A rövid időre talajt vesztett régi rendszer azonban nem ismerte el vereségét és elszánt, harcra kész szövetségesekre talált a magyarországi nemzetiségekben, akik úgy érezték, hogy a magyar liberálisok programja létükben fenyegeti őket. A birodalom minden jobboldali erejének ragaszkodására biztosan számítható udvar és a hűségében meg nem ingott hadsereg 1848. szeptemberében visszavette a kezdeményezést, de minden stratégiai, gazdasági és politikai valószínűség ellenére, Magyarország szívósan ellenállt. 1849 tavaszán a császári csapatok minden fronton visszavonulóban voltak.

Ferenc József, aki nem hogy kompromisszumra, de még tárgyalásokra sem volt hajlandó a "rebelisekkel", Oroszországtól kért és kapott segítséget. A szakadás a dinasztia és Magyarország között elkerülhetetlenné vált. 1849. április 14-én az országgyűlés kikiáltotta a Köztársaságot és ki mondta a Habsburg-ház trónfosztását. E tett ugyan erkölcsileg kifogástalan volt és megfelelt a romantizmus esztétikai szabályainak, az események alakulását azonban nem tudta megváltoztatni. Mégis, közel négy hónap kellett az osztrák-orosz koalíciónak ahhoz, hogy a magyar hadsereg ellenállását megtörje. 1849. augusztus 13-án a honvédsereg Világosnál letette a fegyvert.

A kapitulációt egy, a XIX. században szokatlan brutalitású megtorlási hullám követte. Az ijedtség utáni bosszúvágy nem indokolja kellőképpen a represszió kiméretlenségét, annál kevésbé, mert az 1848-49-es, gyors, mozgékony, és mindkét részről bravúrosan vezetett és vívott hadműveletek meglepően kevés emberéletet követeltek - ide nem számítva a nacionalista atrocitásokat, amelyek azonban sem a császárt, sem környezetét nemigen dúlhatták fel. A Magyarországot sújtó terror nem

a megtorlási szenvedély, hanem a megelőző stratégia eszköze volt. Az országot meg kellett fosztani elitjétől.

Soha nem készült pontos statisztika a háború alatt és után Magyarország által elszenvedett érvágásról. Mintegy százötven katonai és politikai vezetőt végeztek ki, ezerhétszáz képviselőt, katonatisztet, hivatalnokot, bírót, főpapot, költőt és újságírókat ítéltek várfogságra, túl a több ezer büntető eljáráshoz nem vezető letartóztatáson. A forradalmi hadsereg negyven, talán ötvenezer tisztjét és közlegényét sorozták be a birodalmi hadseregbe. Az érvágáshoz járult még, hogy mintegy öt-hatszáz polgári személyiség és több ezer katona kényszerült emigrációba.

1848. és 1851. között, Magyarország politikai és szellemi vezető rétegének egyharmadát veszítette el. A Magyarországon maradtak, amennyiben elkerülték az üldöztetéseket, vagy kollaboráltak a hatalommal, vagy hallgatásra kényszerültek. A nyomás csak 1857-58. felé kezdett engedni.

A Szemere-kép

Szemere Bertalant ugyan nem felejtették el hazájában, de a róla szóló irodalom hihetetlenül szegényes. Nincs a magyar történelemben még egy kor, amelyről annyit írtak volna, mint a liberális reformmozgalom és a forradalom negyedik századáról. 1867. óta szinte nem telik el év, hogy ne jelenjenek meg a magyarság által szívesen vállalt négy nagy liberális politikus, Széchenyi, Kossuth, Deák és Eötvös írásainak újabb kiadásai, illetve róluk szóló művek. Szemere alig szerepel ebben a rendkívül gazdag bibliográfiában. Műveinek többsége 1873. óta nem jelent meg új kiadásban, az emigrációban németül, angolul és franciául publikált röpiratait és cikkei magyarul meg se jelennek, és hiába keresnénk rendkívüli személyiségéhez méltó életrajzt.

Szemerének egyetlen, tudományos szempontból egyébként jelentéktelen életrajza jelent meg a XX. században, s ez 1912-ben történt.(2) Az

osztracizmus oka nyilvánvaló: Szemere, noha kétségkívül és következetesen baloldali politikus volt, Kossuthot nem szerette és ellenszenvét soha nem titkolta. 1844-ben, tehát jóval a ketten végleges szakításához vezető események előtt említi Szemere egy levélben Kossuth hajlamát az "elbízásra".(3)

Mint más országokban, Magyarországon is szokás a politikai vitákat átvinni a történelmi irodalomba. Az persze nyilvánvaló, hogy Szemere, egy forradalmi köztársaság miniszterelnöke, nemigen tudta magára vonni a legitimista, konzervatív és katolikus történészek érdeklődését és rokonszenvét. Az ő XIX. századuknak más hősei voltak. Desseffy Aurél, az 1848 előtti jobboldal egyetlen politikusa, aki hajlott a modernség felé, Széchenyi István, Kossuth par excellence ellenfele, vagy Deák Ferenc, az 1867-es kiegyezés létrehozója. Deák egyébként egy makacs félreértés áldozata: szenvedélyes, meg nem alkuvó ragaszkodása a liberális értékekhez feledésbe merült, csak mértéktartó pragmatizmusára szeret az utókor emlékezni.

Szemeréről azonban a baloldal sem szeretett írni. A különböző radikális, marxista vagy népies baloldali irányzatok szemében Kossuth maradt a kimagasló vezéregyéniség, akinek tetteit és gondolatait, életét és műveit tanulmányozni és kommentálni kellett. Csaknem minden e tárggyal foglalkozó könyvben és tanulmányban Szemere kerül ki vesztesként a Kossuth-tal való összeütközésből. Így a nemrég megjelent tízkötetes Magyarország Története azt veti a szemére, hogy Kossuthnál illetékesebbnek hitte magát a háborúban lévő ország ügyeinek vezetésére, Kossuthnak pedig azt rója fel, hogy Szemerét bízta meg a kormányalakítással. A baloldalon egyedül Szabó Ervin, a Kossuth-kultuszt visszautasító szociáldemokrata gondolkodó és történész állt Szemere oldalára.

Supka Géza 1938-ban írt sorai még most se veszítették aktualitásukból. 1848-49. című könyvének a Batthyány-Kormány tagjait jellemző fejezetében olvassuk: "S végül itt van a "radikális" Szemere Bertalan, akinek rejtélyes egyénisége

mindmáig tisztázatlanul áll a historikusok előtt."(4)

Megyéje végre neki szentelte Történelmi évkönyvének két kötetét. Szemere Bertalan és kora (5) címmel. Az első kötet 20 tanulmányt tartalmaz, közülük csak kettő foglalkozik az emigrációs évekkel. A második, bibliográfiai kötet, Tóvári Judit munkája, ismerteti a Szemerére vonatkozó magyarországi levéltári és könyvtári forrásokat, Szemere műveit és a róla szóló, illetve vele kapcsolatos kiadványanyagot.

A tabu vesztett erejéből, de Szemere életrajza még megírásra vár.

Egy baloldali politikus-pálya

Barátja és munkatársa Csengery Antal, nem sokkal a bukás után írt szép esszéjében meghatottsággal és csodálattal írja le Szemere ifjúkorát.(6) Egy régi család elszegényedett ágának sarjaként, Szemere gyermekkorától tudta, hogy ha csak nem választja, mint édesapja és két fivére a katonai pályát, egyetlen út áll nyitva számára ahhoz, hogy elkerülje a falusi kisnemesek sivár jelentéktelenségét: a tanulás. Vállalta tehát, hogy 11 évig spártai életet éljen a sárospataki, miskolci és késmárki református és evangélikus iskolákban és kollégiumokban. Hogy mindent elolvashasson, megtanult, az 1848 előtti Magyarországon nélkülözhetetlen latinon és németen kívül, franciául, görögül, angolul és olaszul. Amikor 1832-ben befejezte jogi tanulmányait, nevét már ismertté tették a protestáns értelmiség folyóirataiban, a Felsőmagyarországi Minervában megjelent színdarabjai, esszéi és recenziói. 1832-től 1834-ig megyéjének nagytekintélyű liberális követe. Palóczy László mellett végezte jogi gyakorlatát az országgyűlésen.

A magyar baloldal az 1832-36-os hosszú országgyűlésen szerveződött parlamenti erővé és tanulta meg azt a nehéz mesterséget, hogy hogyan lehet kisebbségben fölénybe kerülni és a vita irányítását kézben tartani. A régi rendszer utolsó tizenhat éve alatt, az összesen 76 hónapon át

ülésező országgyűlés volt a jövő előkészítésének műhelye. A cenzúra és a rendőrség felügyeletének alávetett országban ez volt az egyetlen fórum, ahol szinte szabadon lehetett beszélni. Egyedül itt jött össze a politikai establishment, a mindennapi közélet ugyanis a 49 magyar és szlovén megyében zajlott. Illetékessége és hatásköre korlátozott volt, a végrehajtó hatalom gyakorlásába beleszólás nem volt, de nem egyszer hatékonyan tudott élni azzal a jogával, hogy a nemzet sérelmeit az uralkodó elé terjesztheti. Üszetételének és működési módjának következtében az országgyűlés egyszersmind egy közigazgatási főiskola szerepét is betöltötte. A közügyek iránt érdeklődő, mind gazdag, mind szegény fiatal nemesek itt tanulták meg a politikát.

Az országgyűlési ifjúságra két funkció ellátása hárult. Az ügyvédi vizsgára készülő jurátusok, mint Szemere, megyéjük követe mellé kaphattak beosztást, vagy másolóként dolgozhattak az akták szerkesztésével megbízott Királyi Tábla mellett. Tanulmányaik befejeztével a Főrendiház távollevő tagjait képviselheték az Alsótáblán, mint Kossuth. Az üléseken sem egyikük, sem másikuk nem szólalhatott fel, de a diétán uralkodó hazafias, liberális és ellenzéki légkört ők teremtettk.

Az országgyűlésről visszatérve, Szemere másfél éven keresztül aljegyzői hivatalát töltött be Borsod megyében, majd néhány gazdag rokon anyagi támogatásával egy év alatt bejárta Európát, Ausztriától Írorszáig. Utazás külföldön című beszámolója csak 1840-ben, az 1836-37-es politikai perek által provokált válság vége után jelenhetett meg. A két kötet (az első Németországról és Franciaországról, a második Nagybritanniáról, Norvégiáról, Hollandiáról, Belgiumról, a Rajna-vidékről és Svájcra szól) remek olvasmány, mert Szemerében megvolt az a három tulajdonság, mely a jó útleírások titka = a kíváncsiság, az érzékenység és a megfigyelőképesség. Minden érdekelte a vízvezetéktől és a gázvilágítástól kezdve a bűnügyi statisztikáig és az oktatási rendszerig. Párizsban felfigyel ar-

ra, hogy "valóban, Párisban nincs vasárnap vagy köznap, avagy ha úgy akarod, a gazdagnak mindig vasárnapja, a szegénynek mindig köznapja van". Soha nem rejti véka alá, hogy a szegény néppel rokonszenvezik. Az O'Connell és a kormány közötti írországi választási csatáról azt írja: "azoknak ivadékától, kik negyvenkét év előtt Isten oltárát lerontván az észnek szenteltek újat, az egyházak fulladásig tömték...".

Vagy Párizsról, ahol a munkások hét napból hetet dolgoznak: "Így beszélnek s éreznek a pártok, s míg vetélkednek a győzelemért, a nép vérzik a két él között,"(7)

A könyvet kedvezően fogadták.

Mialatt az Utazás kézírata a cenzúra engedélyét várja, Szemere megírja a pennsylvániai rendszer bevezetését javasoló börtöntervét, amely 1838-ban jelenik meg.(8) 1839-ben az Akadémia törvénytudományi pályázatot ír ki a büntetések témájáról. Az első díjat Szemere "A büntetésről és különösen a halálbüntetésről" c. pályamunkájának ítéli, melyben a halálbüntetés eltörlése mellett száll síkra.

Szorosan vett politikai pályája 1841-ben kezdődött, amikor megyéje megválasztotta a megüresedett egri járási főszolgabírói hivatalra. A következő országgyűlésen, Palóczy mellett, Borsod második követe. Ebben a minőségében mondta el beszédét a halálbüntetés eltörléséért. A szerzői jogról készített törvénytervezetét az országgyűlés szintén jóváhagyta, de, mint annyi más javaslatot, az udvar ezt is visszadobta.

1846-tól, mint Borsod megye másodalispánja, főként bírósági ügyekkel foglalkozott és egyike volt azoknak, akik a legtöbbet tették Miskolc fejlesztéséért.

Borsod megyében a vallások közül első a református, 17 százalékot elérő nemesi népessége messze meghaladja az 5 százalék körüli országos átlagot. Székhelye, Miskolc pedig az ország egyik legdinamikusabb városa. Ilyen adottságok mellett nem meglepő, hogy az 1790-es évektől kezdve, amikor az ország összesen tizenhárom szabadkőműves páholya közül egy Miskolcon működött, Borsod me-

gye szilárdan a baloldalhoz tartozott. Egyike azon hat megyének (Békés, Borsod, Nógrád, Pest, Szabolcs, Zala), ahol a jobboldal egyetlen követválasztáson sem győzött 1832 és 1848 között. Még az az alsótáblai kormánypárti többségért indított nagyszabású offenzíva is kudarcot vallott Borsodban, amelynek sikerült megbuktatnia 1847-ben az ellenzék legtöbb országos vezetőjét. Szemerét újraválasztották.

Mint neves író és jogász, tapasztalt képviselő és megyei tisztviselő, mint a liberális vezérkar egyik legbefolyásosabb tagja, Szemere természetesen bekerült a Batthyány-kormányba, ahol a belügyi tárcát kapta meg. Az ő hatáskörébe tartozott egyebek közt a helyhatóságok felügyelete, s ezen belül a főispánok kinevezése, a választások megszervezése, az országgyűlési házszabály kidolgozása(9) és a sajtótörvény alkalmazása.

Az 1848 júniusában kirobbant délvidéki szerb felkeléstől kezdve Szemere feladatai megsokszorozódtak. Az ő vállára hárult az ország ellenálló képességének megszervezése. Kormánybiztosokat küld minden veszélyes pontra, pénzt gyűjt a védelem finanszírozására, és meghozza az éhínség megelőzéséhez szükséges intézkedéseket a veszélyeztetett területeken.

A szeptemberi válság után a Honvédelmi Bizottmány tagja lesz. 1848 decemberében, mint teljhatalmú kormánybiztos megy a Felvidékre, amely ekkor a háború fő színtere. Ő irányítja Észak-Magyarországon mind a polgári közigazgatást, mind a hadsereg ellátását, előbb a téli visszavonulás, majd a Pest felé tartó tavaszi hadjárat első hetei alatt.

1849 áprilisában, a függetlenség kikiáltása után, Kossuth az országgyűlés nyomására Szemerét kéri fel a kormány megalakítására. Május 2-i miniszterelnöki és belügyminiszteri programbeszédében Szemere forradalmárnak, republikánusnak és demokratának vallja magát. De nem áll szándékában, hogy egy 1793-as típusú radikalizáció felé hagyja magát sodorni. Ellenkezőleg. Felosztatja az országgyűlési ellenzék és a közvélemény által

egyaránt gyűlölt Madarász László radikális politikai rendőrségét és véget vet a vésztörvényszékek anarchikus működésének. Úgy akarja a kormány tevékenységét vezetni, mintha a körülmények normálisak lennének. Adóreformot készít elő, vasúthálózat és csatornák építését tervezi. Végül az 1848 március-áprilisi törvények két, mind politikailag, mind erkölcsileg katasztrofális hézagát tölti be a nemzetiségi egyenlőségről és a zsidók egyenjogúsításáról szóló törvényjavaslatok kidolgozásával. E két javaslatot Szemere 1848 július 19-én terjeszti az országgyűlés elé, mely utolsó törvényhozói tetteként az összeomlás előtt, a két törvényt elfogadja.

Augusztus 24-én, miután a koronát Orsova mellett elásta, Szemere török területre lép. Szeptember 10-én Várnában hajóra száll, megtekinti Isztambult és egy hónapot Görögország bebarangolásával tölt. Végül október 30-án megérkezik Párizsba.

Tizenhat évi száműzetés

A forradalom Európában mindenütt elbukott. A német, lengyel és olasz baloldali emigráció Londonban, Brüsszelben, Párizsban és Genfben, vagy Amerikában talál menedéket. Az 1850-es évek folyamán az emigránsok köre kiszélesedik, csatlakoznak hozzájuk a száműzött orosz forradalmárok és Franciaországból a december 2-i államcsíny ellenzői. Az emigránsok nem mondanak le a politikai cselekvésről. Meg akarják nyerni ügyüknek a nyugati közvéleményt, terveket szőnek és felajánlják szolgálataikat Ausztria ellenfeleinek. A baloldali emigráció viszonya Franciaországhoz ambivalens. III. Napóleon, aki egykor maga is száműzött volt, s aki az államcsínnyel az európai politika központi alakja, megkerülhetetlen embere lett, egyszerre vonzza és taszítja. Az emigránsok Victor Hugoval rokonszenveznek, de III. Napóleonra számítanak.

A nagyszámú magyar emigráció távolról sem egységes. A forradalom alatt kialakult személyi ellentétek, nézeteltérések és kölcsönös bizalmat-

lanságok tetéződnek a Világos körüli véget nem érő polémiával és egyre tovább mérgesednek. Az emigránsok hatalomvágygal, könnyelműséggel, megalkuvással vagy még ennél is rosszabbal vádolják és gyanúsítják egymást. A csoportok és személyek közötti konfliktusokat az osztrák rendőrség ügynökei és provokátorai nagyszerűen ki tudják használni, s így lehetetlenné válik egy bizalmat keltező, az európai kormányok számára elfogadható és a hazai társadalom támogatását élvező politikai erő megszervezése.

Szemere elfogadja az emigráns-sorsot. Nem számít sem császári kegyelemre, sem a győzedelmes hazatérésre Ausztria romjai felett. Politikai tevékenységét három területre korlátozza: védi a magyar ügyet a különböző támadásokkal szemben, a magyarok és nemzetiségek közötti kibékülést próbálja elősegíteni, és amint Kossuth megérkezik Angliába, engesztelhetetlen harcot indít ellene. Támadásai Kossuth ellen, akit diktatórikus hajlamokkal vádol és felelőssé tesz a vereségért, az emigráción belül növekvő ellenszenvet váltanak ki. Tartós kapcsolatot csak néhány régi harcostársával tart fenn, így Mészáros Lázár kitelepedett hadügyminiszterrel, Vukovics Sebő igazságügyminiszterrel, vagy Velber és Czeucz tábornokokkal. Egyetlen közeli barátja, gróf Batthyány Kázmér, kormányának külügyminisztere, 1854 júliusában váratlanul meghal.

Kossuth elleni dühe nem egy veszélyes bal lépésre viszi, még olyan kétes személyek együttműködését is elfogadja, mint Zerffi Károly vagy Bangya János, akik az 1850-es években az osztrák rendőrség fizetett ügynökei. Zerffi fiatal korában színes és sokoldalúan tehetséges kalandor, később a Royal Historical Society megbecsült elnöke lett. (10)

1850 szeptemberében felesége Dina (Jurkovich Leopoldina) engedélyt kap, hogy Mária lányukkal együtt kiutazzon hozzá. Párizsban a Szemere család szerény, visszahúzódó életet él, melyet Dina szüntelen szenvedése még komorabbá tesz. Fejfájásai minden kezelésnek, a francia és német orvosok által megkísérelt valamennyi kúrának ellenállnak.

(Mivel maga nem volt száműzött, Dina többször visszatért Magyarországra, hogy ott gyógyíttassa magát, de ez sem vezetett eredményre.)

A Szemere-család gyakran változtatott lakást. A Montmartre utcából a Faubony Saint Honoré utcába, majd a Boursault utcába és a Petites Euries utcába stb. költözött. A nyarat évekig Meudonban, Párizs mellett töltötték.

1854 elején az állandó egészségi problémákkal és anyagi gondokkal küszködő Szemerét váratlan csapás sújtja. Két éves Irén lányát magával ragadja a betegség. Két másik gyermek születik még, Gizella 1857-ben és Maurice-Attila 1859-ben, de naplója azt bizonyítja, hogy Irénke halálát soha nem heverte ki.

Különböző üzletekkel, tőzsdei spekulációkkal próbálkozik, de kevés szerencsével. 1856 februárjában egy szélhámosnak esik áldozatul, feleségének csaknem egész vagyonát elveszíti. Irén halála után idejének legjavát írással tölti. Mintegy száz mesét ír, továbbá színdarabokat és, néhány epigramma kivételével, középszerű verseket.

1854-ben, a forradalom szereplőiről és eseményeiről írt rajzolatokból egy vékony kötetnyit jelent meg Lombok és Tövis címmel 200 példányban.

1858-tól a párizsi életről kezd cikkeket írni magyar újságokba. Utazás Keleten című műve 1849 szeptember-októberi török- és görögországi utazásáról 21 folytatásban jelenik meg a Magyar Sajtó című újságban. Ugyanebben az évben vállalja el a magyar, különösen a tokaji borok bevezetését az angol piacra. Cobden barátsága sokat segít, de üzleti működése ezúttal nem igazán sikeres. Egyik angliai utazásának alkalmával 1859 augusztusában végre megismerkedik "Marx német híres íróval és száműzöttel... A német szocialisták feje, oraculum a dolgozó, de okoskodó néposztálynak" és Engelsszel "a hírneves Marx barátja"-val." (11)

Szembenáll mindazzal, amit Kossuth tesz, gondol és javasol, s így távol marad a Kossuth és az osztrák ellenes koalíció közötti tárgyalásoktól. Szemere "az emigráció radikális, Kossuth-ellenes, Napóleon-ellenes részének vezére" - írja

1860-ban az Augsburger Zeitung. Naplója tele van kifakadásokkal a Napóleon zsarnoksága és a megaláztatását lázadás nélkül tűrő francia nép ellen. 1857 márciusában írja: "Mióta a világ fennáll, ily felvilágosodott, ily büszke nép nem süllyedt ennyire. Míveletlen népnél, s olyannál, mely nem ismeri a szabadságot, megfoghatom ha a rabságot tűri; de hogy azt a francia nép így tűri, mely már volt szabad, melyben oly sok az értelmes elme, melynek öntudata van arról, mi a szolgálai, s mi a rabállapot, az valami megfoghatatlan... E népben nincs más szenvedély, mint = élvezni és szerezni pénzt. Tűrni nem tud, várni nem bír, ellenállni s akarni nem mer... E népből a polgári bátorság s a kötelesség érzete egészen hiányzik." Az orszíni merénylet után, 1858 januárjában újabb kifakadás: "Ily gyáva nép nincs a föld hátán. A centralisatio tökéletesen megrontotta. Együtt mer nagyot tenni, egyenkint félénkebb a nyúlnál. Egy rendőrrel egész Párist lehet kormányozni." (12)

Felháborodása 1859-ben hág tetőfokára, amikor a Kossuth vezette Magyar Nemzeti Igazgatóság egy magyar légió szervezésébe fog. A légió feladata az lett volna, hogy Olaszországon át betörjön Magyarországra és az ott kirobbanó új felkelés segítségére siessen. Szemere nem hisz az ilyen önámító tervezgetésekben. Nem hisz sem egy magyar felkelésben, sem abban, hogy egy Ausztriától külvált és a dunai fejedelemségekkel szövetkező köztársasági Magyarországot vissza lehetne állítani. Egyetlen kormány, legyen bár Ausztriával jó viszonyban, mint Anglia, Oroszország és Törökország, vagy ellenséges, mint Piemont, Franciaország és Poroszország, sem egyezhet bele az európai egyensúly ilyenfajta felborításába. Villafranca gyorsan és egyértelműen bebizonyította, hogy a magyar ügy valóban nem tartozott a francia és piemonti gondok közé. Ugyanakkor az is nyilvánvalóvá vált, hogy az 1849-es ellenforradalmi hisztéria légkörében fogant és bevezetett kurzus már nem életképes. Az erejét vesztett és megaláztatott Ausztriának nem állott módjában, hogy egy olyan rendszert tartson fenn, melyet a birodalom

nemzeteinek többsége nem akart többé elviselni.

1859-ben indított sajtókampányában Szemere azt a kettős meggyőződését fejti ki, hogy (i) elérkezett a pillanat, amikor véget kell vetni az abszolutizmusnak Magyarországon és (ii) mivel külső segítség hiányában az ideális célt, a független Magyar Köztársaságot nem lehet elérni, a válságot a Magyarország és a dinasztia közötti alkotmányos kapcsolat helyreállításával kell megoldani. Ezt a programot javasolja a Magyar Kérdés, 1848-1860. c. röpirata. A röpiratot kilenc levél formájában fogalmazta meg, ezek közül hat szól Cobdennek és egy-egy Cavournak, Palmerstonnak és István főhercegnek, az utolsó nádornak. (13) 1860 elején jelent meg előbb franciaul, majd angolul. Mikor értesül az Októberi diploma kihirdetéséről, Szemere meg van győződve, hogy a kérdés elvileg megoldódott, hogy az alkotmányos korszak virtuálisan helyreállt. A Pesti Hirnök című konzervatív újságnak 1860 decemberében Manchesterből és Liverpoolból, majd 1861 februárjában Párizsból küldött cikkekben a kiegyezést, a dualizmus megteremtését és a nemzetiségi megbékélést javasolja. Teljes a fáziseltolódás a közvéleménnyel és a magyar politikai osztállyal, melyeket a hatalom meghátrálása, az országgyűlés összehívása és a megyék helyreállítása olyannyira felvillanyozott, hogy hallani sem akarnak semmiféle engedményről, az alkotmány viszkül. Szemerét a szatirikus sajtó "császári és királyi emigránsnak" nevezi. Valójában azt az elég elterjedt hibát követte el, hogy saját meggyőződését kölcsönözte a másik félnek. Márpedig Ferenc József és környezete másképp értelmezte az Októberi Diplomát, mint Szemere. A dualizmusra csak öt-hat év múlva szánják rá magukat. 1861-ben még elég erősnek érezték magukat ahhoz, hogy visszalépjenek. Mivel Magyarország visszautasította integrálódását a javasolt császári alkotmányos rendszerbe, saját maga tette elkerülhetetlenné az abszolutizmus újbóli bevezetését. Európát, amely megelégedéssel fogadta az olasz egység diadalút-

ját, nemigen érdekelte a Bécs és Magyarország közötti erőpróba. 1861. november 5-én életbe lép a "Provizórium", Schmerling felhatalmazást kap a keménykezű kormányzásra.

Szemere kiadott naplójának utolsó feljegyzései 1861 decemberéből származnak.

"Úgy tudom, a túlzók nekem nagy elleneim, kígyót-békát kiáltanak ellenem. Ebben érdeme van azon hajdani emigránsoknak, kik gyalázatos reverzális mellett mentek haza, alázatosan folyamodván kegyelemért. És most a hőst játsza közülök sok. Pirulnak-e titokban? Alig hiszem.

Az mégis különös aztán, hogy valaki hona miatt 12 év óta száműzött, a forradalomban legnagyobb erélyt fejtett ki, s utolsó vonult ki honából, külföldön irodalmilag a nemzeti ügy érdekében legtöbbet tőn, amnestiáért soha nem folyamodott, és azok merik gyanúsítani, kiknek semmi érdemök a hazára nézve, kik az 1848-i harczban elbúvtak, kik a rá következő idősokban hivatalt vállaltak, avagy félénken s békén túrték az elnyomást. Igaz, a politikai pálya ilyen, dicsőítés és gyaláztatás, emelkedés és bukás váltják egymást. Nincs kebel, melynek ez ne fájna, nekem is fáj, de azért sem el nem csüggeszt, sem meg nem tántorít, si fractus, illabatur orbis, bizony csak imparidum ferient ruinae!

Most is kinek volt igazsága? Azoknak-e, kik külsegedelemmel vakmerő politikára ragadták el a szegény nemzetet, vagy nekem, ki közeledést, egyezkedést, esélyességet ajánlék, miután forradalomra nincs erőnk? De különben is ildomosság-e úgy a dynastiával s német elemmel, mint a többi népfajokkal harczot kezdeni? Így elszigetelve nemde meg kell bukunk? Ez a dilemma, ebből nincs menekvés. Kezdek igen sokan belátni nézetem alaposságát, írják otthonról, - czikkeim sokat gondolkodóba ejtettek, ezt jól esik hallanom, - de saját lelkiismeretemben keresem végre is az elégtételt." (14)

Szemere még egy utolsó missziót teljesített: megszervezte Magyarország részvételét az 1862-es londoni világkiállításon. Londonban jelentkezett

gyógyíthatatlan elmebetegsége (valószínűleg az Alzheimer-kór), amely véget vet tevékenységének. 1865-ben felesége, mielőtt meghal, engedélyt kap, hogy Szemerét hazavitesse. A budai Schwartner-féle elmeegógyintézetben hal meg 1869. január 13-án.

2. A halálbüntetés eltörlésének ügye az országgyűlésen

Történelmi háttér

Magyarországot a Habsburgok uralma alatt Bécsből kormányozták. Nevét az európai kancelláriák csak a Habsburg ház címei között használták. De ennek a politikai-diplomáciai mellőzöttségnek három évszázada alatt Magyarország megtanulta megvédeni "történelmi alkotmányát", azaz intézményes létét, törvényhozói autonómiáját és jogrendszerét.

A köz- és magánjog, a polgári és büntetőjog két senki által nem vitatott forráson alapult: a Corpus Iuris Hungaricin, amelyhez minden országgyűlés új szövegeket tett hozzá, és a XVI. század elején összeállított szokásjogot kodifikáló Tripartitumon, amely a rendi társadalmat és a nemesi kiváltságokat volt hivatva mindörökre fenntartani.

Bármely, a jogot vagy az intézmények működését érintő változtatáshoz az országgyűlés és az uralkodó által együttesen gyakorolt törvényhozói hatalom hozzájárulására volt szükség.

A XVIII. század eleji hosszú válság alatt a törvényhozói eljárás egy új technikával gazdagodott, miszerint a nagy horderejű reformok előkészítésére az országgyűlés bizottságokat delegált. II. Lipót újból ehhez a technikához folyamodott, hogy megoldja a II. József halálakor kirobbant válságot. Az 1790-91-es országgyűlés kilenc bizottságot küldött ki. Feladatuk az volt, hogy, mai szóval élve, átvilágítsák a társadalmi és közéleti működést, és kidolgozzák azokat a javaslatokat, amelyek révén Magyarország kiszabadul-

hatna a rendi feudális mozdulatlanágból és közelebb kerülhetne az új, felvilágosultabb, dinamikusabb és egalitáriusabb Európa értékeihez és szabályaihoz. Az első magyar büntető törvénykönyv tervét az egyik ilyen bizottság szerkesztette meg 1791 és 1795 között.

Az 1760-as évektől kezdve egész Európát foglalkoztatta a büntetőjog kodifikálása. Mindennütt a nagy olasz büntetőjogászok által felvetett új elvekről volt szó, hogy a büntetésnek arányban kell állnia az elkövetett bűnnel, hogy a büntetés célja a bűnözők megjavítása, hogy a kínzással kicsikart vallomás kétes értékű, hogy szándék és tett nem esnek azonos elbírálás alá stb. A büntetőjogi viták középpontjában a halálbüntetés eltörlése állott.

Az 1795-ös magyar tervezet a legtöbb vonatkozásban követte a Mária Terézia fiai által kiadott törvénykönyvek, Péter-Lipót 1786. évi toscanai törvénykönyvének, és II. József 1787-ben bevezetett Sanctio Criminalisának elveit. Eltért tőlük a törvény előtti egyenlőség lényegi kérdéséről, ugyanis a nagyszámú és saját legitimitásáról mélyen meggyőződött magyar nemesség számára ennek a fogalomnak egyszerűen nem volt értelme. Eltért a toscanai törvénykönyvtől a halálbüntetés vonatkozásában is. Az abolicionisták, akik az 1790-es években kisebbségben voltak Magyarországon, II. Lipót halála után nem számíthattak sikerre. A tervezet mindemellett a halálbüntetés alkalmazását a kivételesen súlyos hűtlenségi, lázadási, gyilkossági, utonállási és gyújtogatási esetekre, valamint a javíthatatlan, visszaeső rablókra korlátozta. (15)

A bizottsági operátum 1795 elejére készült el, 12 évvel később kinyomtatták, de a büntetőbíráskodás reformja ekkorra már kiesett a közérdeklődésből, és a dolog annyiban maradt. Három évszázadon keresztül a dinasztia magyar politikája egyazon logikát követett. Mikor külső veszély fenyegetett, az udvar a rendek együttműködését kereste, s ennek megfelelően tiszteletben tartotta az "alkotmányos" gyakorlatot, amikor viszont a birodalom helyzetét biztonságosnak

ítélte, hatalmi szóval, az országgyűlés összehívása nélkül kormányzott.

Ilyen nyugodt kor köszöntött be 1815-ben, és ráadásul a rendet és stabilitást a Szent Szövetség garantálta. Ferenc és környezete nem tudott ellenállni a kísértésnek, hogy a parlamenti alkudozásokat félretéve szedjen adót és újoncokat. 1825-ben a tiltakozás országszerte olyan méreteket öltött, hogy az udvarnak hátrálnia kellett.

Összehívták az országgyűlést és elővéve a már többször bevált válságmegoldó technikát, az anakidején ad acta tett 1790-95 évi munkálatok aktualizálására új bizottságokat küldtek ki. A revízió 1827 és 1830 között elkészült. A szöveget a Restauráció ízlésének megfelelően dolgozták át, lefaragván a túl merész javaslatokat, majd azonnal kinyomtatták és szétküldték a törvényhatóságoknak, az országgyűlési vitát előkészítendő. A szöveg, megjelenésének pillanatában még anakronisztikusabb volt, mint az eredeti operata systematica. Végül is az 1832-ben kezdődő országgyűlések nem ezeket a munkálatokat vették alapul, hanem új tervezeteket, melyeket vagy az ülészek alatt fogalmaztak meg, vagy, mint a büntetőjog esetében, egy új országos bizottság dolgozott ki: Az 1840-ben megválasztott bizottság kiváló, következetesen modern szellemű, a büntetőtörvénykönyvet, büntető perrendtartást és börtönreformot magában foglaló tervezetével 1843-ra készült el. A teljes európai és észak-európai irodalom, egyebek közt 14 büntetőkódex feldolgozásával készült tervezet, a magyar igazságszolgáltatás gyökeres átszervezését javasolta a törvény előtti egyenlőség elvének alapján. A javaslatok között szerepelt a földesúri büntetőbíráskodás megszüntetése, a szóbeli eljárás és az esküdtszék bevezetése, a börtönök országgyűlési felügyelete, a véleményvétség eltörlése, és az uralkodó kegyelmi jogának korlátozása. A testi fenyegetések és a halálbüntetés eltörlése természetesen a tervezethez tartozott.

Az 1843. augusztusi vita

A régi rendszer utolsó évtizedeiben az alsótábla munkája két szakaszra oszlott. Az elvi vita a kerületi ülésen folyt le, erről nem készült nyomtatott jegyzőkönyv. A kerületi ülés fogalmazta meg azt a szöveget, amely többséget tudott szerezni. A kerületi döntés feletti hivatalos vitára az országos ülésen került sor. Itt rendszerint a kisebbségben maradtak szólaltak fel, ugyanis a nyomtatott jegyzőkönyv volt hivatalos igazolni választóik előtt, hogy utasításuknak eleget tettek.

A kerületi ülés 1843. augusztus 18-án és 19-én foglalkozott a halálbüntetés kérdésével a büntetőjogi reform vitájának keretében. A tét nagy volt, ugyanis ez alkalommal a magyar diétának történelmi jelentőségű döntés meghozatalára volt lehetősége: 1843-ban a halálbüntetés minden országban a megtorló eszközök közé tartozott, még ha alkalmazásával éppen az időben hagytak fel Belgiumban és az Egyesült Államok egy részében.

1843-44-ben viszonylag egyensúlyban voltak az erőviszonyok az alsótáblán. A baloldal 18, a jobboldal 16 szavazatra számíthatott, 15 megye követei pedig, a francia forradalom terminológiájából kölcsönzött szóval, egyfajta "mocsarat" képezve, hol az egyikkel, hol a másikkal szavaztak. Mint ennek az országgyűlésnek valamennyi nagy politikai vitája alkalmával, a halálbüntetés ügyében is, mindkét tábor érveit és ellenérveit a legnagyobb tekintélyű követek adták elő. A jobboldal szónokai, köztük Zsedényi Ede, a konzervatív követek szellemi vezetője, szempontjukat a halálbüntetés egyetemes alkalmazásának, régiségének, elrettentő erejének és példaszerűségének szokásos érveivel támasztották alá. Készséggel elismerték, hogy az abolíció ideje egy napon eljön talán, amikor a nép kellően művelt lesz, de addig is a társadalom, egyszerű önvédelmi érdekből, nem mondhat le a veszélyes bűnözők kivégzéséről.

A győzelmében ezúttal biztos baloldal előbb

négy országos tekintélyű követet szólaltatott fel: Klauzál Gábort Csongrádból, aki Deák távollétében a liberálisok országgyűlési vezére volt. Bezeredy Istvánt Tolnából, Palóczy Lászlót Borsodból és Beöthy Ödönt Biharból. Mindegyikük beszámolt azokról a biztató eredményekről, amelyeket megyéjük enyhítő intézkedésekkel ért el, a testi büntetések eltörlésével vagy a börtönviszonyok javításával valamelyik amerikai kísérleti rendszer szerint.

Az ülésen utoljára Szemere felszólalása hangzott el, ez volt a vita csúcspontja. A törvényhozói testület őt tekintette a kérdés legavatottabb szakértőjének. Beszéde, Magyarország hosszú parlamenti történetében is ritkán elért drámai tömörséggel foglalja össze annak a lázadásnak az érvrendszerét, amelyet az olasz felvilágosodás mintegy nyolcvan évvel korábban indított Európa barbár, jogcsúfoló és ráadásul eredménytelen igazságszolgáltatása ellen.

A kerületi ülés ezután rátért a szavazásra. 1843. augusztus 19-én, a Rendi Tábla 30 szavazattal 12 ellen és 7 tartózkodással megszavazta a halálbüntetés eltörlését. Két héttel később, a hivatalos országos ülés megerősítette a döntést 27 szavazattal 16 ellenében. Végülis, mint az 1843-44-es országgyűlés annyi más terve, a büntetőjogi reform is megbukott a főrendi tábla és az udvar kettős vétóján.

Szemere beszéde, a Beccaria és Filangieri utáni európai abolíciós irodalom kimagasló remekműve a XIX. században. 6 különböző gyűjteményben jelent meg: 1847-ben a liberális ellenzék reprezentatív kötetében; 1851-ben Csengery Antal kiadásában; 1866-ban Toldy Ferenc kézikönyvében a magyar politikai szónoklat történetéről; 1870-ben Szemere összegyűjtött munkáiban; 1894-ben Kovács Ferenc kiadásában, az 1843-44-es országgyűlés kerületi ülések naplójában; végül 1900-ban, Fayer László kiadásában, az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteményében.

Újabb kiadást Tóvári Judit bibliográfiája nem említ. A szöveg a Mélanges Ilan Bérenger

kötetben először válik hozzáférhetővé a magyaron kívül más nyelven. Annak az országnak a nyelvén, amely 1849-ben befogadta a legyőzött forradalom száműzött miniszterelnökét.

x x x x x

Jegyzetek

- *A beszéd szövegét a készülő Szemere Bertalan Emlékkötetben közölni fogjuk.
- (1) A magyar liberalizmus történetéről és a jelen cikkben említett személyekről ld: Károly KECSKEMÉTI, La Hongrie et le reformisme libéral - Róma, Il Centro de Ricerca, 1959. 413. old.
 - (2) KISS Ernő, Szemere Bertalan. - Kolozsvár, 1912. 255. old.
 - (3) Szemere Bertalan levelei Szemere Miklóshoz és Györgyhoz, 1837-1856. (Veszprém, 1908.) 15-ik levél, 1846. május 18.
 - (4) Supko Géza, 1848-1849. (Budapest, Magvető, 1985. p. 113.
 - (5) Szemere Bertalan és kora. Borsod-Abauj-Zempléni Történelmi Évkönyv. 7/1 és 7/2. Miskolc 1991, 432. és 247. old.
 - (6) CSENGERY Antal, Történelmi tanulmányok és jellemrajzok - Budapest, Kilián, 1884.
 - (7) SZEMERE Bertalan, Utazás külföldön (Budapest 1840.). I.k, 125. és 191. old.
 - (8) SZEMERE Bertalan, Terve egy építendő javító-fogháznak a magány-rendszer elvei szerint - Kassa, 1838. 64. old. és tervrajz.

- (9) Az 1848. előtti országgyűlés soha nem fogadott el írott hárszabályt.
- (10) FRANK Tibor, Egy emigráns alakváltozásai; Zerffy Gusztáv pályaképe, 1820-1892. - Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985, 330.old. Zerffy és Bangya az 1850-es évek elején kapcsolatban állottak Marxszal. 1852 áprilisában Marx Bangyával juttatta el Szemeréhez "néhány jellemrajzot Londonban élő nagy német személyiségekről: U.o. Jean ELLENSTEIN, Marx, sa vie, son oeuvre (Paris, Fayard 1981.) p. 261-262.
- (11) SZEMERE Bertalan, Naplóm, Száműzetésben (Pest 1869.) II.k. p. 168. és 262.
- (12) U.o. II. p. 64. és 96-97.
- (13) Barthélémy de SZEMERE. La Question Hongroise, 1848-1860. Paris, 1860.
- (14) Napló, II. p. 361-362.
- (15) A szöveg magyar fordítását HAJDU Lajos, Az első (1795-ös) magyar büntető-kódex c. monográfiájában (Budapest, 1971. 551.old.) függelékként publikálta.

Kerecsi Klára (tudományos főmunkatárs, OKKRI):

KONCEPCIÓ A BÜNTETŐ TÖRVÉNYKÖNYV
SZANKCIÓRENDSZERÉNEK ÁTALAKÍTÁSÁHOZ
(különös tekintettel a hazai pártfogó szolgálat működésére)

1. Társadalmi anómia, bűnözés és bűnözés-kontroll

Az 1980-as évek végén meginduló társadalmi változások felszínre hozták a magyar társadalom anómiás tüneteit. A társadalmi diszharmónia körülményei között zajló modernizációs folyamat jelentős feszültségekkel és konfliktusokkal járt, és a viszonylag rövid időn belül lezajló társadalmi átstrukturálódás a közösség minden rétegét megviselte. A társadalom jelentős csoportjai kerültek a létfeltételek minimumát sem, vagy alig biztosító körülmények közé. A piacorientált átalakulással egyidőben ugyanis az állampolgárok szociális biztonsága feletti állami "gyámkodás" határai összebb szorultak, a piaci hatások ellen védő szociális garanciák kiépülésének üteme messze elmaradt a gazdasági változásoké mögött. Az új morális és politikai rendre vágyó kelet-közép-európai társadalmak egy "új gazdasági rendet kaptak, annak a morális kérdések iránti intézményszerített érzéketlenségével".¹ A korábbi társadalomirányítás által ideológiailag közvetített erős egalitáriánus értékirányultság számára (amely mellett ugyanakkor a gyakorlatban virulensen léteztek különböző egyenlőtlenségek) ezért erős kihívást jelentett a piaci társadalom gyakorlata által megvalósított egyenlőtlenség megtapasztalása. A korábban csak "lefedetten" létező, de a kialakulatlan piaci viszonyok miatt társadalmi méretekben zajló kölcsönös normaszegésekből képződő hasznok társadalmi cseréjének játszóját² az egyik oldalon a szegénység, az erőforráshiányos helyzet miatt a játszából való kiszorulás, és